



DE  
VLUCHT  
VAN DE  
NACHTEGAAL

ARLEM HAWKS

Arlem Hawks

# De vlucht van de nachtegaal

Roman

Vertaald door Susanne Castermans-Nelleke

KokBoekencentrum Uitgevers - Utrecht

Voor Caledon en Matheson  
*Je vous aime, mes fils.* Vergeet dat nooit.

## Franse termen

**Adieu:** Letterlijk ‘aan God’, aanbevolen aan God, met de verwachting elkaar na dit leven weer te ontmoeten.

**A demain:** Tot morgen.

**Aide de camp:** Adjudant.

**Aristo:** Aristocraat.

**Au revoir:** Letterlijk ‘tot we elkaar weerzien’. Tot ziens.

**Bien sùr:** Natuurlijk.

**Biniou:** Bretonse doedelzak.

**Bonne nuit:** Goedenacht.

**Bonsoir:** Goedenavond.

**Boucherie:** Slagerij.

**C’est bon:** Letterlijk ‘dat is goed’. Mooi zo.

**C’est naturel:** Letterlijk ‘dat is natuurlijk’. Vanzelfsprekend.

**Chef de brigade:** Hoofd van de brigade. In het leger van de republiek stond deze rang gelijk aan die van kolonel.

**Cher/chère:** Lieve, beste (mannelijk/vrouwelijk).

**Chéri/chérie:** Lieveling (mannelijk/vrouwelijk).

**Chouan/chouanne (mannelijk/vrouwelijk):** Een Bretonse contrarevolutionair, genoemd naar het geluid dat de Fransen gebruiken voor de kreet van een uil, want dat was hun herkenningsteken.

**Chouannerie:** De Bretonse contrarevolutionaire beweging.

**Chut:** Sst.

**Cidre:** Cider. Een Bretonse drank met een laag alcoholpercentage, gemaakt van appels. Vanwege mogelijk besmettingsgevaar was het in die tijd veiliger om water te drinken waaraan een zuur was toegevoegd (zoals limonade), dat was gekookt (zoals voor thee, koffie of chocoladedrank) of dat enigszins alcoholisch was

(zoals *cidre*). Door die behandeling werden de micro-organismen waar mensen ziek van konden worden gedood. In die tijd wisten de mensen echter nog niet waarom het gezonder was om water niet zomaar te drinken.

**Cirier:** Kaarsenmaker.

**Citoyen/citoyenne:** Burger (mannelijk/vrouwelijk).

**Demi-brigade:** Letterlijk ‘halve brigade’. De in 1793 gecreëerde nieuwe militaire eenheid ter vervanging van de regimenten van het oude bewind. Destijds bestond deze uit twee compagnies van de *fédérés* en één compagnie van de nationale garde.

**Dieu merci:** Goddank, gelukkig maar.

**Docteur:** Dokter/arts.

**Fédéré:** Letterlijk ‘federalist’. Naam gebruikt voor burgerwachten.

**Fusilier:** Een ander woord voor soldaat.

**Galette:** Bretonse crêpe gemaakt van boekweitmeel.

**Grandmère:** Grootmoeder, oma.

**Grandpère:** Grootvader, opa.

**Habit national:** Letterlijk ‘nationale kledij’. Gebruikt voor het uniform van de nationale garde, bestaande uit een blauwe jas met gedeeltelijk witte voorpanden, rode manchetten en rode kraag. Vanaf 1793 werd dit uniform overgenomen door andere onderdelen van het leger.

**Jacobin:** Een lid van de club van jakobijnen, een van de meest invloedrijke politieke facties van de Franse Revolutie. Ze waren tegen de monarchie en de oude gebruiken. Vooral de leden van deze club, zoals Robespierre, worden verantwoordelijk gehouden voor het schrikbewind en de executie van Lodewijk XVI en Marie-Antoinette.

**Je t’aime:** Ik hou van jou.

**La patrie:** Het vaderland.

**Le rufian:** Letterlijk ‘de souteneur’. De smiecht.

**Levée en masse:** Massale oproeping. In 1793 riep de republiek alle gezonde, ongetrouwde, kinderloze mannen van achttien tot vijftientwintig op voor het leger om te vechten tegen vijanden in Frankrijk en daarbuiten.

**Livre:** Pond. De munteenheid voordat de frank in 1795 de officiële munt werd.

**Louis Capet:** De burgerlijke naam die de revolutionairen aan Louis XVI, oftewel Lodewijk XVI, gaven.

**Madame:** Mevrouw.

**Mademoiselle:** Mejuffrouw.

**Maman:** Mama.

**Ma femme:** Letterlijk ‘mijn vrouw’. Vrouw van me.

**Ma fille:** Mijn dochter.

**Ma petite:** Mijn kleine.

**Marseillais:** Letterlijk ‘persoon uit Marseille’. De naam die werd gegeven aan de groep vrijwilligers die marcheerde van Marseille naar Parijs om de stad te beschermen tegen de royalisten. De groep die het Tuilerieënpaleis bestormde en Lodewijk XVI en zijn familie gevangennam, bestond voornamelijk uit Marseillais.

**Menhir:** Grote, rechtopstaande steen.

**Merci:** Dank u wel, dank je wel, bedankt.

**Mère:** Moeder.

**Mes amis:** Mijn vrienden.

**Messieurs:** Meervoud van monsieur.

**Misérables:** Ongelukkige zielen.

**Mon ami/mon amie:** Mijn vriend/mijn vriendin.

**Mon amour:** Mijn liefste.

**Monarchiste:** Monarchist.

**Mon chou:** Mijn schatje.

**Mon fils:** Mijn zoon.

**Mon frère:** Mijn broer.

**Monsieur:** Meneer.

**Nantais/Nantaise:** Inwoner van Nantes (mannelijk/vrouwelijk).

**Neveu:** Neef (oom-/tantezegger).

**Non:** Nee.

**Oncle:** Oom.

**Pain d'égalité:** Letterlijk ‘brood van gelijkheid’. Het brood dat iedereen in Frankrijk werd geacht te eten en dat in het hele land een vaste prijs had.

**Parfait:** Perfect.

**Parfumeries:** Parfumwinkels.

**Pas possible:** Onmogelijk.

**Passe-pied:** Bretonse dans, uitgevoerd in een kring.

**Patriote:** Patriot. Benaming voor een revolutionair.

**Père:** Vader.

**Petite:** Kleine.

**Petite sotte:** Domoor, oen.

**Potage à la citrouille:** Pompoensoep. Potage is een dikke soep, meestal hartig, maar er zijn ook een paar zoete varianten te vinden in achttiende-eeuwse Franse kookboeken.

**Quel nigaud:** Wat een oen.

**Regarde:** Kijk.

**Représentant en mission:** Letterlijk 'vertegenwoordiger/representant op missie'. Deze regeringsfunctionarissen werden vanuit Parijs naar (overzeese) gebieden gestuurd; zij moesten ervoor zorgen dat de regels van de Republiek daar werden nageleefd. Velen waren verantwoordelijk voor grote aantallen executies.

**République:** De Republiek.

**Révolutionnaire:** Een revolutionair.

**Royaliste:** Een royalist.

**Rue:** Straat.

**Sans-culotte:** Letterlijk 'zonder kniebroek'. Kniebroeken waren het symbool van de hogere klasse en de sans-culottes wezen die stijl af, als teken dat ze de aristocratie niet steunden. Deze groep revolutionairen was zeer gevreesd, want vaak begonnen zij op straat gewelddadigheden. Hun symbool was de rode vrijheidsmuts.

**Savon de Marseille:** Zeep uit Marseille. Een op olijfolie gebaseerde zeep die exclusief werd gemaakt in Marseille. Het productieproces en de naam zijn al sinds de zeventiende eeuw beschermd en de zeep is nog steeds wereldberoemd.

**Savonnerie:** Zeepfabriek.

**S'il te plaît:** Alsjeblieft.

**S'il vous plaît:** Alstublieft.

**Si vous voulez:** Zo u wilt.

**Soldat:** Soldaat.

**Sous-lieutenant:** Onderluitenant of tweede luitenant.

**Talabard:** Bretons hoboachtig instrument dat klinkt als een trompet.

**Touché:** Die is raak.

**Tricolore:** Letterlijk ‘driekleur’. Een benaming voor de Franse vlag.

**Une noble:** Een edelvrouw.

**Vendéen/Vendéenne:** Persoon uit de regio Vendée (mannelijk/vrouwelijk), maar ook de benaming voor een contrarevolutionair uit die streek.

**Vive le roi:** Leve de koning.

## Betonse termen

**Breizhadez on:** Ik ben Bretonse.

**Demat:** Hallo.

**Kannerezed noz:** Geesten uit de Bretonse mythologie, zoals *banshees* uit de Ierse mythologie. Men zegt dat ze het doodskleed van hen die gaan sterven wassen.

**Kenavo:** Vaarwel, tot ziens.

**Noz vat:** Goedenacht.

**Trugarez:** Dank u wel.



# Proloog

25 juni 1792

Marseille, Provence, Frankrijk

Parijs! Maxence Étienne kon de stad al bijna horen roepen terwijl hij zijn slaapkamer overhoop haalde. Hij probeerde te bedenken wat hij zou meenemen. Robespierre, Barbaroux, Marat – alle mensen die ijverden voor vrijheid in Frankrijk waren in Parijs om hun stempel op de geschiedenis te drukken en nu was hij aan zet.

Maxence gooide een nieuw jasje op het bed. Dat zou hij niet meenemen, hoe erg hij het ook vond om het achter te laten. Dit was geen grand tour voor jonge *artistos* die zwommen in het geld. Terwijl hij naar zijn hutkoffer liep, galmde het getik van zijn roodleren instappers door de kamer. Die bleven ook achter. In een modderig kamp had hij daar niets aan.

Op zoek naar een overhemd onder in de koffer schoof hij een stapel amper gelezen boeken opzij. Zijn jongere broer Gilles was de studiebol van de familie, hoewel hij nog niet was begonnen aan zijn universitaire studie. Het was dat Gilles met hem meeging, anders zou hij hem die dikke pillen wel hebben gegeven.

Aha, daar was het overhemd. Hij trok de stof onder de boeken vandaan. Het linnen was vreselijk gekreukt. Misschien kon hij *maman* nog overhalen het voor hem te strijken. Gilles' kleren had ze vast al gerepareerd, gewassen en gestreken; hij was tenslotte haar lieveling.

Een vertrouwde kramp in zijn maag rechtvaardigde nog een glas wijn. Daarom liep hij naar het nachtkastje met daarop een leeg glas en een halfvolle fles. Hij schonk het glas vol en nam een slok. Het was kinderachtig om jaloers te zijn op zijn broer.

Over een paar dagen vertrokken ze naar Parijs om de stad te beschermen tegen de dreigende invasie van vreemde mogendheden, die meenden te weten wat het beste was voor Frankrijk.

Hij draaide de steel van het glas tussen zijn vingers. Hun vriend Émile Daubin ging ook mee. Nog geen week geleden hadden ze met hun drieën op een binnenplaats geluisterd naar inspirerende vrijheidsliederen. Barbaroux had gevraagd om zeshonderd *Marseillais* die *la patrie* wilden verdedigen en niet bang waren om te sterven. De drie hadden zich onmiddellijk aangemeld om zich bij de *fédérés* te voegen en naar Parijs te marcheren. Ze zouden Zuid-Frankrijk met al zijn problemen achter zich laten.

Er werd op de deur geklopt en Maxence zette zijn glas op tafel. Op weg naar de deur struikelde hij over een boek. Rotboek! Hij schopte het onder het bed.

Met een diepe zucht pakte hij de deurklink in de hoop dat het niet zijn moeder was die de wanorde in zijn kamer met teleurstelling zou gadeslaan. Hun lange, fijne gesprekken – waarin hij zijn hart had gelucht en zij haar wijsheid had getoond – waren opgehouden toen hij naar de universiteit was vertrokken en Gilles was thuisgekomen van zee. Maxence probeerde zichzelf er vaak van te overtuigen dat hij die gesprekken niet miste.

Hij zwaaide de deur open en zag zijn jongere broer staan. Die kwam als geroepen.

Gilles was veel kleiner dan Maxence, maar de ietwat guitige ogen maakten dat ruimschoots goed bij de meisjes. Hoewel de broers op elkaar leken – dezelfde donkere krullen, bruine ogen en donkere teint – had Gilles iets zachts over zich wat vrouwen irritant onweerstaanbaar vonden.

Maxence grijnsde. ‘*Mon frère*, ik dacht dat je al sliep. Kom binnen.’ Hij maakte een uitnodigend gebaar. Niet dat er plek was om te zitten in de chaos, maar Gilles zou Maxence tenminste niet veroordelen voor de rommel. Hoe netjes Gilles zelf ook was, hij begreep hoe moeilijk het was om spullen uit te zoeken voor een zware tocht van onbekende lengte.

Maar de gebruikelijke speelsheid van Gilles was verdwenen.

Hij zuchtte en zijn ernstige blik bezorgde Maxence weer kramp in zijn maag. Misschien ging zijn broer gewoon gebukt onder het gewicht van hun verantwoordelijkheid voor de nieuwe natie.

‘Je boft, weet je dat?’ zei Maxence. ‘Jij hoefde niet eerst al je spullen mee naar huis te nemen.’

Geen van die zware boeken had hem geholpen om tijdens zijn studie medicijnen uit te blinken. Zonder officieel gestudeerd te hebben, was Gilles nu al een betere dokter.

‘Daar wil ik het met je over hebben,’ zei Gilles en iets in zijn stem wekte Maxence’ onrust op.

‘Over ons vertrek?’

‘Over de hele onderneming.’ Gilles sloeg zijn ogen neer.

Maxence aarzelde. ‘Welke onderneming?’ Hij kwam toch zeker niet terug op zijn besluit?

Gilles ging met zijn tong over zijn lippen. ‘Ik heb besloten in Marseille te blijven en me hier in te zetten voor de club.’ Hij zei het zachtjes, aarzelend.

Maxence rechtte zijn rug. Zijn hoofd tolde en niet alleen van de drank. ‘Sluit je je niet aan bij de fédérés?’

Gilles plukte wat aan de mouw van zijn overhemd. ‘We kunnen niet allemaal doen wat we willen en maman alleen achterlaten.’

Maman! Nee, natuurlijk niet. Gilles kon niet zomaar de vrouw die hem prees en vertroetelde achterlaten. Hoe moest hij zijn zelfvertrouwen hooghouden als zij niet constant zijn hand vasthield? Maxence voelde de boosheid opborrelen in zijn borst en keek weg.

‘Maman kan de pot op.’

Zijn broer moest maar eens leren zijn eigen beslissingen te nemen. Het deed er niet toe dat Maxence een aantal jaren geleden alles zou hebben gedaan om net zoveel waardering van zijn ouders te krijgen als Gilles. Tijdens de jaren dat Maxence op zee was, op Le Rossignol, had hij die niet gekregen van *père*. En toen hij eenmaal naar de universiteit van Montpellier was vertrokken en Gilles was thuisgekomen van het schip van hun vader, kreeg hij die waardering ook niet meer van maman. Ze vond zijn geflirt maar niets.

‘Frankrijk heeft jou meer nodig dan maman.’

Maxence veegde met zijn hand over zijn mond. Hij had geen idee hoe hij dezelfde geestdrift kon opwekken die ze hadden gevoeld toen ze met z’n allen zaten te luisteren naar revolutieliederen. Émile was degene die opzweepende toespraken kon houden.

‘Je had er helemaal geen problemen mee om haar achter te laten toen je ging varen. En nu maak je je zorgen over het feit dat ze alleen zou zijn? Ze heeft Rosalie. En de meisjes’ – de vrouw en dochters van zijn oudste broer liepen de deur plat bij maman.

Hij sloeg met zijn vlakke hand tegen de deurpost en negeerde de pijnscheut die dat opleverde.

‘Frankrijk heeft je nodig, Gilles.’

‘Eén man meer of minder zal geen verschil maken.’

Maxence hoorde dat zijn broer witheet was. Hij was te ver gegaan met de opmerking over hun moeder, maar dat kon hem niets schelen. Eén man minder was niet het probleem, want het zou er niet slechts één zijn.

‘Hoeveel andere mannen gebruiken dezelfde lafhartige redenering om hun beslissing om niet te gaan te rechtvaardigen?’ Hij sloeg weer tegen de deurpost. ‘De fédérés rekenen op je. De club rekent op je.’

Het nare gevoel in zijn maag verhulde het feit dat hij zelf ook op Gilles rekende. Gilles was de enige in zijn familie die hem het aanzien waard leek te vinden.

‘Als wij Parijs niet verdedigen tegen de vijanden, wat zal er dan van dit land terechtkomen?’

‘Bedoel je de vijanden van Parijs, of de vijanden van de jakobijnen?’ mompelde Gilles.

‘Wat zei je daar?’

Gilles keek hoofdschuddend op. ‘Ik ben nooit goed geweest in schieten. Ik denk dat de fédérés me niet zullen missen.’ Hij haalde zijn schouders op en een sprankje van zijn gebruikelijke humor lichtte op in zijn blik.

Het was een schaamteloze leugen en père zou dat beamen.

Er was een reden waarom vader Gilles maar bleef bestoken met de vraag of hij niet weer mee wilde gaan varen.

‘Niet goed in schieten? Jij was de beste op het schip. Père liet jou al aanvallen leiden voordat je een goede zeeman was.’

‘Ik kan niets met een musket.’

Nog meer excuses!

‘Denk je dat de fédérés geen kanonnen hebben? Jij bent precies de man die ze nodig hebben.’ Maxence gromde en trok aan zijn haar. ‘Doe dit niet, mon frère.’ Ze zouden samen gaan, als broers.

‘En maman dan? En Rosalie, en de meisjes? Wat als er een aanval over zee komt of als de *révolutionnaires* worden verslagen door de *monarchistes* terwijl we weg zijn?’

Weer hun moeder! Maxence grinnikte somber en draaide zich om. Hij moest gaan inpakken. Hier had hij geen tijd voor.

Hij liep naar de stapel boeken op het bed en zijn armen werden plotseling loodzwaar. Gilles had zijn besluit genomen – of misschien beter gezegd: maman had dat voor hem gedaan – en Maxence kon daar niets aan veranderen. Émile misschien wel. Hij smeed de boeken een voor een op de grond en met elke klap drong het besef dat hij straks niet zijn broer aan zijn zijde zou hebben dieper tot hem door. Hij zou Gilles’ grappen en optimisme missen. Toen ze samen op zee zaten, was Gilles een kalmerende, geruststellende aanwezigheid geweest zodra de vijandelijke kanonnen zich aftekenden. In Parijs zou Maxence dat niet hebben.

‘Je hebt geweigerd om met Martel mee te gaan om mannen te werven,’ zei Maxence nadat hij alle boeken van zijn bed had gehaald. ‘Je weigert om mee te gaan naar Parijs om ons te helpen de vrede en vrijheid te bewaren. En jij noemt jezelf *jacobin!*’

Hij spuugde op de grond. Als Gilles niet meeging, dan had Maxence hem ook niet nodig. Dan had Frankrijk hem niet nodig. Ze waren beter af zonder halfhartige loyaliteit.

‘Ik ben geen *royaliste*. Ik verlang ook naar vrijheid en een nieuw Frankrijk. Ik vraag me alleen af wat we gaan doen in Parijs. Ik bedoel: als het leger erin slaagt de Pruisen en Oostenrijkers tegen te houden.’

‘Wat we hier ook doen. Ons voor de volle honderd procent inzetten voor de goede zaak.’

Maxence smeedt een halsdoek over zijn schouder. Daarna nog één. Hij had er maar één nodig. Of misschien twee. Die namen niet zo veel ruimte in.

‘Maar wat betekent dat? Relletjes veroorzaken? Mensen die het niet met ons eens zijn met geweld tot onderdanigheid dwingen?’

Het betekende de vrijheid voor zichzelf en hun landgenoten verdedigen. Begreep Gilles dat dan niet? ‘Alles wat nodig is.’

‘Ik heb Le Rossignol achter me gelaten om mensen te helpen, niet om mensen pijn te doen.’

*Ach, ja. Laten we vooral onze zwakte uitbuiten.* Maxence legde zijn kleren op een stapeltje op het bed. Dat gekreukelde overhemd moest dan maar. Voor een groter doel wilde hij best wat persoonlijk comfort opofferen.

‘Soms is een beetje pijn het beste.’

‘Maar je kunt het niet afdwingen. Mensen hebben toch het recht om te kiezen?’

Nee, zijn broer zou het nog geen dag uithouden bij de fédérés. Niet met die vrouwelijke bezorgdheid die hun moeder hem had ingeprent.

‘Je bent een lafaard, Gilles Étienne,’ zei Maxence over zijn schouder.

‘Het is niet laf om verstandig te zijn.’

Maxence verstijfde. Dat waren niet Gilles’ eigen woorden. Ze waren afkomstig van de man die ze allebei waren gaan verafschuwen.

Maxence draaide zich om met een minachtende grijns op zijn gezicht. ‘Je klinkt net als père. Dat past wel bij iemand die alleen geeft om zijn eigen veiligheid en zijn eigen gewin.’

‘Ik ben niet degene die vertrekt om mensen te gaan belagen die zichzelf niet kunnen verdedigen,’ siste Gilles tussen zijn op-eengeklemd kaken door.

Ineens knapte er iets. Maxence wist niet wat. In zijn hoofd kwam een mist van ongeloof en woede opzetten, die hem naar

de deur leidde. Hij had genoeg gehoord.

Gilles zette zich met opgeheven vuisten schrap, maar Maxence duwde zichzelf grommend tegen de deurpost.

‘Verschuil je dan maar achter de rokken van de vrouwen. En laat jouw onreine bloed, samen met dat van alle andere vijanden van Frankrijk, de voren doordrenken.’

Hij sloeg de deur met een harde knal dicht en sloot zo de holle blik van zijn broer buiten. De kracht van de knal trilde door hem heen. Hij had Gilles niet nodig, en de kans om de kameraadschap die ze ooit hadden gedeeld weer op te pakken kon hem ook gestolen worden. Hij had Émile, een echte vriend en jakobijn, en hij had Frankrijk.

Maxence snakte naar adem, alsof de lucht uit de kamer was gezogen. De fédérés zouden zijn broers worden en hem dierbaarder zijn dan Gilles of zijn oudste broer, Victor. Zijn kameraden zouden de steun geven die hij nergens anders kreeg. Deze reis was het begin van een nieuw leven.

Maar nu Maxence tussen de puinhopen van de afgelopen vierentwintig jaar stond, dreigde de gapende leegte in zijn binnenste hem geheel en al op te slokken.

# 1

*Anderhalf jaar later*

*25 februari 1794 (7 ventôse jaar II)*

*Nantes, Bretagne, Frankrijk*

Grappig dat de zon altijd aanvoelde wanneer ze vrolijk was en als reactie daarop de lucht leek op te klaren!

Armelle Bernard keerde haar gezicht naar de warme stralen van de zon en sloot haar ogen om de sombere straten van de stad om haar heen niet te hoeven zien. De bel van vreugde in haar borst bleef maar opzwellen en dreigde zelfs te knappen.

Havenarbeiders, matrozen en zakenlui liepen voorbij met hun blik naar de grond gericht. De laatste tijd waren er maar weinig mensen die een reden hadden om vrolijk te zijn, zeker in Nantes, en ze hadden haar beslist vreemd aangekeken als ze het tenminste niet zo druk hadden. Niemand verdiende zoveel geluk, niet nu zoveel levens waren verwoest in deze tijd vol terreur. Ze kon niet bevatten hoe haar familie al dit geluk ten deel was gevallen.

*Kom nou toch, Nicole!* Haar vriendin, die meestal zo stipt was, was de laatste tijd vaker te laat geweest voor hun afspraak op dinsdagmorgen. Juist vandaag hoopte Armelle dat Nicole op tijd zou zijn. Nu ze moest wachten, kreeg ze zin om het nieuws aan alle voorbijgangers te verkondigen, maar dat zou een ramp zijn!

Terwijl ze van voor naar achter wipte, tikten haar houten hakken op de kasseien. Tussen de huizen door kroop de rivier de Loire vuil en grijs door de stad, zonder de heldere lucht te weerspiegelen. Hoe kon dat ook, na al die verdrinkingen?

Armelle wendde vlug haar blik af en stak haar hand in haar zak. Een omgevouwen hoek van het papier prikte in haar vinger



en bracht een glimlach op haar lippen. Als het briefpapier niet zachter was geworden nadat het sinds gisteravond honderd keer open en weer dicht was gevouwen, had ze zich eraan kunnen snijden. Nu verdreef het de mistroostigheid van de kerkhofrivier. Ze trok de brief tevoorschijn en vouwde die open. Het handschrift getuigde onmiskenbaar van een leven op zee op de Provençaalse brigantijn Le Rossignol, alsof er niets was gebeurd en zijn hele familie niet dacht dat hij op de bodem van de rivier lag. Hij had zelfs een tekeningetje gemaakt van een schip, en van een nachtegaal als symbolische weergave van de naam van het schip.

Nicoles hoed verscheen in de menigte en Armelle werd eraan toegetrokken. Ze liet de brief in haar zak glijden en rende naar haar vriendin. Het water in de emmer die ze droeg, klotste over haar rode cape en de kleding van de mannen die ze passeerde. Achter haar klonk geërgerd gemopper, maar ze besteedde er geen aandacht aan. Dat was tenslotte het gevaar wanneer je op straat liep: je wist nooit wat je over je heen zou krijgen. Gelukkig zat in haar emmer alleen maar water.

‘Weer bleef je nou?’ Armelle liep naast Nicole mee, terug naar waar ze vandaan was gekomen.

Haar vriendin zuchtte traag en klonk als een roestig hek in een gevangenis. ‘Ach, gewoon.’

De sprankeling die ooit Nicoles ogen had gesierd, was het afgelopen jaar verdwenen; in plaats daarvan had ze donkere kringen, zorghimpels en afhappende schouders.

Armelles goede nieuws bleef steken in haar keel. Nicole zag er oud uit. Nog geen etmaal geleden had Armelle er vast net zo uitgezien. Tot gisteravond had ze zich beslist stokoud gevoeld. Wat vreemd dat een mens zich de ene dag nog tachtig kon voelen en de andere twintig, haar echte leeftijd.

‘Je werk eist nu echt zijn tol,’ zei Armelle en paste haar tempo aan aan dat van haar vriendin.

De afgelopen zomer hadden soldaten van de *République* Nantes belegerd en de contrarevolutionairen – *Vendéens* uit het zuiden en Bretagnes eigen *chouans* – verdreven, waarna iedereen die

iets te maken had gehad met de rebellie was gearresteerd, gevangengezet en vervolgens geëxecuteerd. Omdat de opstand in sommige delen van de streek nog niet neergeslagen was, bleven de arrestaties maar doorgaan.

Nicole perste haar lippen op elkaar en keek weg. 'Ik lijd niet meer dan de mensen die ik te eten geef. We hebben het geld nodig en papa kan de hulp goed gebruiken.' Ze ging zachter praten en Armelle kon haar nauwelijks nog horen. 'Het zijn er zoveel.'

Zwijgend liepen ze een stukje verder naar het koffiepakhuys waar Nicole en haar vader werkten. Het ooit onschuldige bedrijf was nu een gevangenis voor duizenden Bretons en Vendéens die volgens de regering verraders van de republiek waren. Al die mensen die op hun dood wachtten te eten geven, had de lach van Nicoles gezicht geveegd, net zoals de laatste rustplaats van diezelfde mensen de schoonheid van de Loire had uitgewist.

Armelles emmer stootte tegen haar been en leek haar te herinneren aan het nieuws dat erom smeekte gedeeld te worden.

'Misschien is er toch nog een beetje hoop.' Hoop dat er een eind zou komen aan deze helse oorlog, dat burens elkaar niet meer zouden verraden en dat haar familie weer compleet zou zijn.

Nicoles ogen vernauwden zich. 'Jij zou toch zeker moeten weten dat die er niet is. Niemand ontsnapt uit de gevangenis.'

Dat was tenminste nog niemand gelukt. Ze hadden nog niet de kans gehad om hun plan uit te voeren, anders was dat record misschien wel verbroken. Niet dat hun plan ook echt gewerkt zou hebben...

'Nee.' Armelle boog zich naar voren. 'Maar er is wel iemand van de boten ontsnapt.'

Nicole bleef staan, waardoor de arbeiders achter haar moesten uitwijken. 'Heb je dat gehoord? Wie dan?'

Armelle vormde met haar mond het woord 'père' en kon de grijns die aan haar lippen trok niet inhouden. Nicole keek haar een tijdje wezenloos aan. Met een gillette greep ze Armelles arm en trok haar naar de kant van de weg, achter een stilstaande kar. Nicoles vingers boorden zich trillend in Armelles schouders.

‘Leeft je vader nog? Is hij niet verdronken?’

Armelles ogen brandden. ‘We hebben een brief gekregen. *Mère* heeft die gisteravond opengemaakt. Hij was vaag over zijn ontsnapping, maar we denken dat hij zich uit zijn boeien heeft kunnen bevrijden toen ze de boot waarop hij zat tot zinken brachten. Hij moet naar een ander schip zijn gezwommen, want hij heeft het over een leven op zee alsof hij daar al jaren is.’

Een maand geleden, net nadat *père* gevangen was genomen, besloot de regering om haar gevangenen in oude Hollandse schuiten de rivier op te sturen en die daar tot zinken te brengen. Armelle en Nicole hadden plannen gesmeed om hem uit de gevangenis te bevrijden, maar de opdracht tot executie was gekomen voordat ze er klaar voor waren. Armelle huiverde toen ze terugdacht aan de verstikkende wanhoop toen ze hoorde dat ze te laat waren.

‘Dat is onmogelijk!’ Nicole liet haar los en bracht een hand naar haar hoofd. ‘Ik dacht dat alles mislukt was.’

‘Dus niet.’ Armelle kneep in haar arm. ‘En als hij is ontsnapt, heeft een van die gevangenen die jij elke dag te eten geeft misschien ook een kans.’

Ze zette haar emmer neer en omhelsde Nicole. De koude februarielucht streek zachtjes langs haar vochtige wangen.

‘We mogen de hoop niet opgeven. Ook dit gaat een keer voorbij.’ Gisteren, toen ze dacht dat haar vader dood was, zou ze die woorden hebben veracht. De uitgelatenheid had haar moedig gemaakt. Misschien iets te stoutmoedig.

Nicole deed een stap achteruit en veegde met haar wanten over haar ogen. ‘Ik moet opschieten. Papa is vast al begonnen met het rondbrengen van de ochtendmaaltijd. O, Armelle. Ik ben zo blij voor je.’

Armelle pakte haar emmer weer op en stak haar andere arm door die van Nicole. Het kon haar niets schelen of iemand zag dat ze had gehuild. ‘Het is amper te geloven, na zoveel verdriet.’

‘Ik denk dat ik gek zou worden van geluk,’ zei Nicole met een stem die nog steeds trilde van de tranen. ‘Waar ga jij trouwens

naartoe? Je hebt je marktas vandaag niet bij je.'

Armelle glimlachte ondeugend. 'Ik ga vandaag niet naar de markt. Vandaag is een feestdag. Ik ga naar de kerk.'

'Ik begrijp het niet.'

Ze bereikten de ijzeren poort van het koffiepakhuys. De zwarte spijlen slokten het ochtendlicht op en de binnenplaats daarachter bleef een donkere lappendeken die leek te zeggen: 'Hier sterft alle hoop.' Dat was beslist met Nicoles hoop gebeurd nadat ze dag in, dag uit door deze poort was gesjokt. Maar Armelle liet haar vastberadenheid niet door de grimmigheid van deze plek beïnvloeden.

'Ik ken toevallig een priester die erop staat om onze kerk met zijn aanwezigheid te bezoedelen.'

Met haar ogen tot spleetjes geknepen keek Nicole naar de emmer in Armelles hand en de borstel die aan de tailleband van haar rok hing. Toen ineens had ze het door en kreunde: 'Dat ga je toch zeker niet doen?'

Ondanks de ontzetting van haar vriendin ging Armelle verder: 'En ik ben van plan om onze kerk te ontdoen van zijn vuiligheid, al is het maar voor een dag.'

Sinds het begin van de Franse aanval op de kerk hadden Bretonse vrouwen geen constitutionele geestelijken meer lastiggevallen. Vandaag was ze van plan om die praktijk nieuw leven in te blazen. De priester had hun gezin dan wel een tijdje uit elkaar gerukt, maar uiteindelijk zou die charlatan niet winnen. Op een dag zouden haar familieleden weer bij elkaar zijn. Daar ging ze voor zorgen.

\*\*\*

Als Maxence zijn ogen sloot, kon hij zich bijna voorstellen dat hij in Maison Valentin zat in plaats van in dit vieze, overvolle café in Nantes. In dat visioen had hij goede koffie, intelligente metgezellen en mooie serveersters om zich heen en uitzicht op een schitterende Marseillaanse zonsondergang.

In plaats daarvan zat hij op een gammele stoel lauw, bruin water te drinken dat geen betere naam waard was en luisterde hij naar Martel en Froment die beiden het hoogste woord wilden hebben. Zeven soldaten in blauwe jas hingen rond in het café dat op dit tijdstip van de ochtend grotendeels leeg was. Maxence draaide zijn drankje rond in zijn mok, terwijl Martel vurig kritiek leverde op de contrarevolutionaire troepen.

‘Dachten ze nou echt dat ze een gevecht met een beroepsleger konden winnen? Of dat het leger niet elke Vendéen- en *chouan*-rebel zou opsporen en elimineren?’

Het begon onduidelijk te worden tegen wie het leger hen nu eigenlijk wilde laten vechten. Hun *demi-brigade* was vanuit Parijs naar Normandië gestuurd om te vechten tegen de Bretonse rebellen, die zichzelf *chouans* noemden. Maar kort na aankomst werden ze naar Nantes gestuurd, waar ze het moesten opnemen tegen de gecombineerde strijdkrachten van rebellen uit de Vendée en Bretagne. Nu waren er tegenstrijdige geruchten dat ze de rivier moesten oversteken en naar het zuiden marcheren, dieper de Vendée in, maar ook dat ze door het dunbevolkt platteland naar het noorden moesten, naar de Smaragdkust van Bretagne.

‘Die rebellen verschuilen zich en schieten dan vanuit de bomen op ons,’ zei Froment en nam een slok uit zijn mok. ‘We moeten niet de soldaten verpletteren onder onze hielen, maar de mensen die hen steunen, willen we een eind maken aan deze oorlog.’ Hij sprak weloverwogen, alsof hij zowel zijn charisma als zijn rationaliteit probeerde te tonen.

Maxence deed net of hij een slok nam, maar grimaste in zijn mok. Hoewel hij amper drieëntwintig was, was Froment duidelijk uit op promotie. De geruchten in de compagnie over de bevordering van officieren betekenden dat er binnenkort posities vrij konden komen. Deze praatjesmaker, die zijn *habit national* niet eens correct droeg, wilde zichzelf aanbevelen bij zijn mede-*fusiliers*.

‘De Bretons zeggen dat ze vrede willen,’ zei Martel met een

klap op tafel, 'en toch sympathiseert een meerderheid met deze contrarevolutionaire honden. Terwijl ze worden geleid door dezelfde *aristos* die deze boeren rijkdom en comfort ontzeggen.' Martel stuurde ook aan op promotie, hoewel hij met zijn reigerachtige uiterlijk weinig meer als pluspunt kon aanvoeren dan zijn intense ijver.

Wat geen van beiden wist, was dat hun kapitein Maxence had benaderd om tot *sous-lieutenant* te worden benoemd zodra de huidige luitenanten van hun compagnie bevorderd waren.

'Is er soms iets grappig aan deze contrarevolutie, Ross?' vroeg Froment.

Maxence zette zijn mok neer en schoof hem weg. 'Als je promotie wilt maken, moet je misschien eens leren om je manschappen bij hun echte naam te noemen.'

Met een minzame blik hield Froment zijn hoofd schuin. 'Ik dacht toch echt dat je het fijn zou vinden om te worden genoemd naar het schip van je vader.' De man zag dat dit Maxence irriteerde, maar hij begreep niet dat de verwaandheid en het gebrek aan belangstelling van père ervoor hadden gezorgd dat de bijnaam gebaseerd op Le Rossignol op zijn minst vervelend was.

'Kom op, Ross,' zei Martel, 'zo ben je nog erger dan Gilles.'

Maxence leunde achterover in zijn stoel. 'Ik zal nooit erger zijn dan Gilles. Hij bleef tenslotte thuis.'

Zijn broer had nauwelijks schuldig gekeken toen de fédérés uit Marseille vertrokken. Martel bleef volhouden dat hun moeder degene was geweest die Gilles had overgehaald om te blijven, maar Émile Daubin had ooit gesuggereerd dat een paar lange wimpers het enthousiasme van zijn broer hadden getemperd. Maxence kon het niet laten om te denken dat Émile gelijk had. Ach, Gilles zou nooit indruk maken op het meisje, zelfs als hij duizend jaar de tijd had om het te proberen.

Er gleed een schaduw over Martels gezicht, die Maxence niet kon verklaren. Martel en Gilles waren ooit vrienden geweest, allebei lid van dezelfde jakobijnse afdeling. Maar er was iets ge-

beurd voordat Martel met de tweede golf van fédérés naar Parijs was gekomen; hij had nooit gezegd wat.

‘Dat is waar, maar je bent nu veel minder levendig dan je was voordat Daubin werd neergeschoten in het Tuilerieënpaleis.’

Rook. Gegil. Zijn adem stakte toen hij Émiles bebloede gezicht weer in een flits voor zich zag. Maxence knipperde met zijn ogen en probeerde diep adem te halen. Explosies galmden door de binnenplaats. Terwijl hij naast Émiles levenloze lichaam zat, wervelden rood, wit en blauw in een complete chaos om hen heen.

‘Ross?’

Maxence knipperde weer met zijn ogen. Hij was niet bij het Tuilerieënpaleis met vrijwillige *Marseillais* die op de rode jassen van de Zwitserse garde van de koning afstormden. En hij zat niet te midden van gewerschoten met zijn beste vriend dood aan zijn voeten. Hij zat in een groezelig café in Nantes. Hij schudde zijn hoofd, deels om zijn hoofd leeg te maken en deels uit irritatie over het voortdurende gebruik van die bijnaam.

‘Wat is er toch met jou aan de hand?’ vroeg Froment, zonder ook maar enigszins bezorgd te klinken.

‘Niets.’

Maxence stond snel op en schoof zijn stoel aan. Hij gooide het geld voor zijn koffie op tafel en liep het café uit, de drukte van Nantes in.

Bretons in geborduurde kleding, sommige op klompen, sjokten voorbij, wierpen hem even een blik toe en haastten zich daarna weer verder. Hij had graag gedacht dat ze zijn uiterlijk bewonderden. De donkerblauwe jas van de nationale garde, met zijn smetteloos witte voorpanden en rode kraag had tenslotte een flinke duit gekost. Maar hoewel het leger de afgelopen zomer de rebellen had verdreven en de stad had gered in de Slag om Nantes, zagen maar weinig inwoners van Nantes de manschappen van het leger als hun redders.

Dat was maar goed ook. Hij was mislukt als zeeman en daarna als student. Mislukt als fédéré, als zoon en als vriend. En hoewel

zijn levenspad recent een veelbelovende wending had genomen in de richting van promotie, kon hij het niet laten om zich af te vragen of zijn passie voor de hervorming van Frankrijk uiteindelijk ook zou mislukken.



“Het boek schetst op een realistische manier de tijdgeest en de heersende mentaliteit van arbeiders en burgers, verraders en oproerkraaiers.”

- *Reformatorisch Dagblad* over *Het geheim van de lavendel*

Frankrijk, 1794. Maxence Étienne gelooft heilig in de revolutie. Maar ook al is de monarchie gevallen en vecht Maxence voor zijn idealen, hij zoekt nog steeds een plek waar hij thuishoort.

Armelle Bernard staat aan de andere kant. Haar vader is ter dood veroordeeld en omdat zij de priester die haar vader verraadde geconfronteerd heeft, staat ze nu zelf terecht.

Maxence moet het vonnis uitvoeren, maar kan het niet over zijn hart verkrijgen en laat Armelle ontsnappen.

Samen slaan ze op de vlucht. Ze zullen een manier moeten vinden om elkaar te vertrouwen. Kunnen ze samen vrijheid vinden?

Arlem Hawks studeerde communicatie en journalistiek. Ze verhuisde als kind veel, en de verschillende verhalen en culturen die ze leerde kennen inspireerden haar tot het schrijven van romans. Eerder verscheen van haar hand *Het geheim van de lavendel*.



KokBoekencentrum.nl  
UITGEVERS | UTRECHT

NUR 342

ISBN 978 90 297 3759 3



9 789029 737593